وجه تسمیه برخی از اماکن متبرکهٔ «حرم مطهر رضوی»

آیـدا فیروزیـان پوراصـفهانی[۱]، آیلـین فیروزیـان پوراصـفهانی[۲]، ابـراهیم مجـرد کاهانی[۳]

تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۱۰/۱۵
تاریخ پذیرش مقاله: ۹۰/۱۱/۳۱

چکیده

انسان در طول تاریخ همواره به نام‌ها اهمیت می‌داده است و نامگذاری مکان‌ها، روستاها، شهرها، کشورها و... نیز چون نامگذاری انسان‌ها، دارای پایه‌های فرهنگی و اجتماعی می‌باشد. انسان طبعاً به دنبال پیدا کردن علل نام مکان‌ها بوده است و به همین جهت، به ارتباط موجود میان نام و مکان در نوشتارهای مورخین و محققین مختلف اشاره شده است.

مجموعهٔ حرم مطهر رضوی تبلوری از آمیختگی روح و دین در قالب هنر، فرهنگ و ادبیات است. این مجموعهٔ عظیم، معرف هویت ملی و مذهبی ایران اسلامی به جوامع جهانی قلمداد می‌گردد. از دیرباز تاکنون، زایران، مسافران و جهانگردانی که به مشهد آمده و می‌آیند، شیفتهٔ زیبایی‌های دل‌انگیز و جلوه‌های معنوی حریم ملکوتی حضرت ثامن‌الحجج (ع) گردیده، علاقمندند از پیشینهٔ تاریخی روضهٔ منورهٔ رضوی و توصیف بناهای این بارگاه مقدس و دلیل نامگذاری آن‌ها مطلع شوند. مقالهٔ حاضر به منظور ریشه‌یابی و بررسی وجه تسمیه برخی از اماکن متبرکه «حرم مطهر رضوی»،با داشتن نگاهی تاریخی با استفاده از روش کتابخانه‌ای، میدانی و سندکاوی تنظیم و نگاشته شده است.

واژگان کلیدی

حرم، بقعه، ضریح، گنبد، رواق، صحن.

[۱] عضو هیئت علمی دانشگاه بین المللی امام رضا (ع)
[۲] کارشناس ارشد رشتهٔ زبانشناسی همگانی دانشگاه فردوسی مشهد
[۳] دانشجوی کارشناسی ارشد رشتهٔ آموزش زبان فارسی به غیرفارسی زبانان دانشگاه بین المللی امام رضا (ع)

مقدمه:

بزرگ‌ترین و باشکوه‌ترین بقاع متبرکه در ایران، آستان قدس رضوی در شهر مشهد در سناباد طوس خراسان است (اللهوردیان طوسی، ۱۳۷۱: ۳۱). مشهد واژهٔ مختصر مشهدالرضا و به معنی محل و مکان شهادت و نام شهری است که به مرکزیت مدفن امام رضا (ع) در سناباد شکل گرفته است. در آغاز قرن سوم در قسمتی از قدیمی‌ترین بخش مشهد کنونی، در قریه‌ای به نام سناباد واقع در حاشیهٔ نوغان از ولایت توس، کاخ حمید بن قحطبه (والی سابق خراسان) در وسط باغی بزرگ و سرسبز واقع شده بود که در آن زمان به دلیل وجود مدفن هارون‌الرشید، خلیفهٔ عباسی، به بقعهٔ هارونیه شهرت داشت.در سال ۲۰۳ ق. پیکر مطهر امام رضا (ع) در همان بقعه به خاک سپرده شد و این مکان مشهدالرضا نام گرفت (قصابیان، ۱۳۸۹: ۱۹).

در واقع، حرم امام رضا(ع) مرقد ابوالحسن علی الرضا بن موسی بن جعفر صادق بن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب، هشتمین امام شیعیان است. ایشان در ۱۱ ذی القعده سال ۱۴۸ هجری زاده شدند و در ۲۹ صفر سال ۲۰۳ هجری از دار دنیا رحلت فرمودند.

مشهد در دو قرن اول پیدایش چندان شناخته شده نبود، اما به عنوان مکانی مذهبی مورد احترام بود. در دوران امارت امیر عبدالرزاق توسی از حکمرانان سامانی و سوری بن معتز، در جهت آبادانی مشهد اقداماتی به عمل آمد. در قرن پنجم نیز به توسعه و تجهیز حرم امام توجه شد و در قرن‌های بعد به تدریج مشهدالرضا به صورت شهرکی مذهبی درآمد. با تهاجم ترکمنان در ۴۹۹ق. برج و باروی مشهد تخریب شد اما به بنای حرم آسیبی نرسید . پس از غائله ۵۱۰ق. که عدهٔ زیادی در مشهد به قتل رسیدند و خرابی مختصری ایجاد شد، عضدالدین فرامرز علی حاکم وقت مشهد، حصار جدیدی به دور مشهدالرضا احداث کرد و در عهد سلجوقیان نیز با اقدامات عمرانی ابوطاهر قمی بیش از پیش بر جمعیت و رونق مشهد افزوده شد.

در عهد شاهرخ میرزا مشهد گسترش زیادی یافت و حصار جدیدی به دور شهر کشیده شد. در این زمان مشهد به عنوان پایتخت مذهبی مورد توجه قرار گرفت و در عهد حکمرانی بایسنقر میرزا و دیگر امرای تیموری اقدامات زیادی در جهت توسعه و تزیین حرم و شهر مشهد صورت پذیرفت. با احداث مسجد جامع گوهرشاد و رواق‌های دارالسیاده و دارالحفاظ و مدارس بالاسر و پریزاد و مسجد شاه و چهارباغ و احداث بناهای دیگر در اطراف حرم و داخل شهر، مشهد به تدریج به شهری پررونق مبدل گردید.

از اواخر عهد تیموریان و در دورهٔ صفویه مشهد بارها مورد تهاجم ازبک‌ها واقع شد. در سال ۹۷۷ق. در پی حمله سپاه عبدالمومن خان ازبک بیشترین صدمه به حرم مطهر وارد آمد و اشیاءو اموال خزانهٔ حرم و تزئینات آن به یغما رفت اما بواسطهٔ توجه شاهان و امرای صفویه خرابی‌ها جبران شد و در جهت توسعه بناهای اطراف حرم اقدامات جدی به عمل آمد؛ صحن عهد عتیق به صورت یک مجموعهٔ چهار ایوانی بنا شد و بناهای جدیدی از جمله گنبد اللهوردیخان و منارهٔ صحن عتیق احداث شد و مطلاسازی گنبد و تذهیب و کاشی‌کاری و کتیبه‌کاری در بخش‌های مختلف حرم، شکوه و رونق تازه‌ای به اماکن رضوی بخشید.

در دورهٔ افشاریه نیز مشهد به عنوان مرکز سیاسی و مقر فرمانروایی مورد توجه قرار گرفت و با ایجاد سقاخانه اسماعیل طلایی و طلاکاری ایوان و مناره قدیمی و احداث منارهٔ ایوان عباسی و ساخت ضریح جواهرنشان و اختصاص موقوفات و انتظام امور ابنیهٔ رضوی، مشهد و حرم رضوی از رونق بیشتری برخوردار شد.

در عهد قاجاریه بخش‌های دیگری بر اماکن متبرکه افزوده شد و صحن نو (آزادی) احداث شد و با ساخت و نصب ضریح فولادی و درهای طلا و نقره و منبت‌کاری رواق دارالحفاظ و نصب اولین ساعت شماطه‌ای بر آبادانی و رونق شهر مشهد افزوده شد.

در دوران پهلوی نیز بناها و خیابان‌های جدید در مشهد ایجاد و صحن موزه بنا شد و ساختمانی برای کتابخانهٔ آستانه ساخته و رواق‌های دارالشرف، دارالزهد و دارالسرور بنا گردید.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، شهر مشهد مقدس به عنوان مهم‌ترین قطب زیارتی کشور بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت و امکانات فرهنگی، رفاهی و خدماتی گسترش چشمگیری یافت. با اجرای طرح جامع در اطراف اماکن متبرکه و احداث صحن‌های جدید قدس، جمهوری اسلامی و صحن جامع رضوی و رواق-های جدید دارالولایه، دارالهدایه، دارالرحمه، دارالاجابه و بست‌ها و دیگر بناها، بر وسعت و زیبایی اماکن متبرکهٔ رضوی افزوده شد و مشهد مقدس بیشتر مورد توجه زائران و مسافران قرار گرفت (قصابیان، ۱۳۸۹: ۲۱-۱۹).

در توضیح شکل ظاهری این بنا باید گفت، رواق ضریح مطهر در وسط ساختمان‌های تابعهٔ حرم واقع است. ساختمان‌هایی که دور و بر آن واقع شده‌اند عبارتند از صحن‌های قدیم و جدید، مسجد گوهرشاد و رواق‌ها، و در درون ضریح کاشی‌کاری‌های ارزشمند و کتیبه‌های اعلایی وجود دارد. روی مرقد مطهر، گنبدی به ارتفاع ۳۱ مترقرار داد که قشر خارجی آن طلا اندود است و دور آن را کتیبه‌هایی با خط عربی برجسته در برگرفته است. برفراز ایوان طلا گلدستهٔ طلایی براقی وجود دارد و در نقطهٔ مقابل آن نیز برفرازایوان شاه عباسی گلدستهٔ دیگری قرار دارد. حرم همچنین دارای دو گلدستهٔ طلاکاری شدهٔ دیگر است که در صحن قدیمی واقع‌اند. قاعدهٔ یکی از این دو، در ضلع جنوبی و قاعدهٔ گلدستهٔ دیگر در ضلع شمالی صحن قرار دارد. حرم صحن‌های متعددی دارد که در سال‌های اخیر توسعه داده شده‌اند. از جملهٔ این صحن‌ها صحن »قدس» در مقابل مسجد گوهرشاد است‌که مساحت آن بالغ بر ۴۶۷۲ متر مربع است. صحن دیگر صحن »جمهوری اسلامی» است که میان‌بست شیخ بهایی و بست شیخ طوسی واقع شده و مساحت آن بالغ بر چهل هزار متر مربع است. این صحن توسط رواق »دارالولایه» به حرم مطهر متصل می‌شود. صحن‌های دیگر امام خمینی (ره)، «آزادی» و «انقلاب» نام دارند. حرم دارای ۲۰ رواق است که مجموع مساحت آن‌ها ۷۵۲۰ متر مربع است. مهم‌ترین این رواق‌ها رواق دارالولایه است که بزرگ‌ترین رواق است و دارای مساحتی بالغبر ۲۷۰۰ متر مربع است. این رواق از طریق راه‌روهای متعددی به حرم، برخی صحن‌ها و دیگر اماکن‌شریفه متصل است. میان بست شیخ طوسی و بست طبرسی کتابخانه‌ای عظیم و ارزشمند قراردارد که در زمینی به مساحت ۲۹۴۵۶ متر مربع و در سه طبقه احداث گردیده است. بر فراز مسجد گوهرشاد ـ که در جنوب حرم مطهر امتداد یافته است ـ گنبدی آزین یافته به کاشی‌کاری‌های فاخر قرار دارد. در وسط صحن، نمازخانه‌ای قراردارد که به »نمازخانهٔ پیرزن» معروف است. در حرم همچنین چهار برج بزرگ احداث شده است؛ که روی برج غربی ساعتی بزرگ قرار گرفته است. از منارهٔ برج شرقی نیز به عنوان »نقاره‌خانه» استفاده می‌شود. در بخش جنوبی حرم سرای موسوم به «دارالسیاده» احداث شده که آن راگوهرشاد خاتون بنا نهاده است. بر یکی از دیوارهای این سرا ظرفی آویزان است که گفته می‌شود باآن انگور مسموم را برای امام رضا (ع) آورده‌اند. در مقابل دروازهٔ جنوبی صحن که نادرشاه آن را بنا نهاده است یک چاه هشت گوش حفر شده است که بالای آن را پوشانده‌اند و این بنا «سقاخانهٔ نادری» نام دارد. در وسط صحن و از سمت غرب نیز حوض آب قرار دارد.

بنابراین همان طور که بر همگان روشن است، بنای رفیع و برافراشتهٔ بقعهٔ منورهٔ رضوی یکی از کهن‌ترین و معظم‌ترین و شکوهمندترین و با صلابت‌ترین ابنیهٔ مذهبی و تاریخی جهان است. ایمان و عشق و ارادت به اهلبیت رسول و فن و هنر و مهارت و استادی و ابتکار و خلاقیت، یکی از معظم‌ترین زیارتگاه‌ها و معتبرترین معابد جهان را در صورت و هیبتی شکوهمند و بدیع پدیدار نموده است. بقعهٔ منورهٔ رضوی در حقیقت آیینه-ایست که سیر تطور و تحول و تکامل فن و هنر و

ظرافت را در خود متجلی و هویدا دارد. هر چند مرقد منور رضوی و ابنیۀ پیرامون آن دارای ابعاد متعدد و متنوع بوده که هر کدام زمینۀ تحقیق و بحث مفصل و گسترده‌ای است، اما گشودن روزنه‌ای محدود جهت نظر اجمالی و کلی به افق پهناور تاریخی این مکان مقدس ضروری می‌نمود. از این روی، پس از مرور اجمالی بر مختصات حرم مطهر باید گفت، از دیرباز تاکنون، زائران، مسافران و جهانگردانی که به مشهد آمده و می‌آیند، علاوه بر این که شیفتۀ زیبایی‌ها و جلوه‌های معنوی حریم ملکوتی حضرت ثامن‌الحجج (ع) می‌شوند، علاقمندند از پیشینۀ تاریخی این بارگاه مقدس مطلع شوند. از این رو به بررسی وجه تسمیه برخی از اماکن متبرکۀ درون حرم مطهر رضوی می‌پردازیم تا شاید از این رهگذر بتوانیم تا حدودی پیشینۀ تاریخی این بنای متبرکه را روشن نماییم.

حرم

اصطلاح «حرم» از نظر لغوی به "گرداگرد خانه، اندرون سرای، جای اقامت خانواده و داخل اماکن متبرکه و در بناهای مذهبی از جمله مدفن امام رضا (ع)" گفته می‌شود. لذا وجه تسمیۀ آن مرهون پیکر مقدس و شریف ثامن الائمه(ع) می‌باشد (سعیدیان، ۱۳۷۷: ۵۳۹).

حرم مطهر رضوی تقریباً مربع شکل و دارای ۱۳۹ متر مربع مساحت است که با چهار صفه به رواق‌های اطراف متصل می‌باشد و ضریح مقدس امام (ع) تقریباً در وسط و زیر گنبد طلایی واقع شده است (قصابیان، ۱۳۸۹: ۲۲).

بقعه مطهر

«بقعه» در اصل به معنای "خانه و سرای" است و در آستان قدس رضوی، ابنیه و مدفن حضرت رضا(ع) و ساختمان‌های اطراف آن را گویند. پس از درگذشت هارون‌الرشید، او را در باغ حمید بن قحطبه، امیر سناباد دفن کردند و بر تربت وی بقعه‌ای ساختند. پس از شهادت حضرت رضا (ع) به دستور مأمون جسد شریف ایشان را نیز در همان بقعه و در مجاورت قبر هارون به خاک سپردند (رهنما، ۱۳۹۰: ۴۰).

ضریح مطهر

«ضریح» در اصل به معنی "خانۀ چوبی و یا فلزی" است که بر مقبرۀ امامان و بزرگان دین ساخته می‌شود. مرقد مطهر حضرت رضا(ع) در گذر زمان، دارای پنج ضریح بوده است (همان: ۴۲). چهار ضریح قبلی به ترتیب متعلق به عهد صفویه، افشاریه، قاجاریه و پهلوی است و ضریح کنونی در سال ۱۳۷۹ش. نصب شد (قصابیان، ۱۳۸۹: ۲۲). در مورد ضریح مطهر آن چه که به چشم می‌آید، عدم قرار گرفتن ضریح در وسط حرم و در زیر گنبد است و علت آن مدفون بودن «هارون-الرشید» در زیر پای پیکر پاک و مطهر حضرت امام رضا (ع) است (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۵۴).

صندوق مطهر

"آن چه بر روی قبر می‌گذارند" را «صندوق» می‌گویند و «ضریح»، "شبکۀ محیط بر صندوق" است. برخی گفته‌اند که نصب نخستین صندوق در سال ۵۰۰ هجری قمری صورت گرفته است و حتی چنین بیان شده است که از همان آغاز خاکسپاری امام، صندوقی بر روی مرقد مطهر نصب کرده‌اند (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۵۶).صندوق دوم، صندوق چوبی با روکش و میخ‌های طلا، معروف به صندوق عباسی بود که در سال ۱۰۲۲ ه. ق. (دورۀ صفویه) بر مرقد مطهر نصب شده است. این صندوق دارای تزئینات هنری و گرانبها بوده که تا سال ۱۳۱۱ یعنی سلطنت رضا شاه پهلوی و نیابت تولیت محمد ولی خان اسدی باقی بوده که بر اثر پوسیدگی، برداشته شده است. صندوق سوم، از سنگ مرمر معدن شاندیز به رنگ لیمویی بود که حاج حسین حجار باشی زنجانی آن را تهیه نموده بود و بر مرقد مطهر نصب کرده بودند. این صندوق دارای ۲۱۰ سانتی متر طول،

۱۰۶ سانتی متر عرض و ۹۵ سانتی متر ارتفاع بود که در سال ۱۳۷۹ هنگام تعویض ضریح چهارم برداشته شد و سنگ قبر جدیدی به جای آن در ضریح پنجم جای گرفت (رهنما، ۱۳۹۰: ۴۳).

گنبد مطهر

«گنبد» در اصل به معنی "ساختمانی نیم دایره است که از خشت، آجر، آهن، بتون و غیره بر فراز عمارتی می-سازند". منظور از گنبد مطهر حضرت رضا (ع)، بنای نیم‌دایره است که بر مرقد حرم حضرت رضا(ع) ساخته شده است (همان: ۴۴).

گنبد، نمادی ویژه در شهرها و سرزمین‌های کهن و مذهبی و نشانگر علاقه و ارادت مردم به پیشوایان دینی و اولیای خداست (عالم‌زاده، ۱۳۹۰: ۴۵). این گنبد مطهر که از نظر هنر معماری و تزئینی اسلامی از آثار نمایان و برجستهٔ ایرانیان است، نخستین بار توسط مأمون بر مزار پدرش، بنا شده است هر چند که اعتقاد بر این است که این مکان در قبل از اسلام با همین گنبد، آتشکده‌ای بزرگ بوده است (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۵۸).

رواق

«رواق» در لغت به معنی "پیش خانه و سایبان" است و در آستان قدس به هر یک از عمارت‌های سرپوشیدهٔ گرداگرد روضهٔ منور «رواق» گفته می‌شود. به عبارت دیگر، رواق سقفی است که در مقدم خانه می‌سازند (عالم‌زاده، ۱۳۹۰: ۸۲).

در واقع رواق‌ها، مکان‌های سرپوشیده و ستون‌داری در اطراف صحن هستند که برای عبادت مردمان در نظر گرفته شده‌اند؛ مادهٔ ساخت آن‌ها در بسیاری موارد یکسان می‌باشد؛ همهٔ آن‌ها از سنگ‌های مرمر مفروش؛ ازاره آن‌ها تا ارتفاع ۱/۵ متر سنگ و بعضاً از ازاره به بالا آیینه‌کاری شده است (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۶۰).
مضجع شریف را بیست و یک رواق با سطح ۵۶۳۸ متر مربع در بر گرفته است. این اماکن بناهایی هستند سرپوشیده با ارتفاع‌های مختلف که در گرداگرد حرم ساخته شده و یادگارهای دوران گذشته‌اند (عالم‌زاده، ۱۳۷۲: ۲۴).

اینک برای معرفی تمامی بناها به گونه‌ای ساده‌تر، ابتدا از رواق تاریخی و مهم پیش روی مبارک (دارالحفاظ) مطلب را آغاز و در جهت حرکت عقربه‌های ساعت، یک یک رواق‌ها را با اشاره به تاریخ و وضع پیشین و کنونی آن‌ها، توصیف می‌کنیم.

رواق‌های قبل از پیروزی انقلاب اسلامی

رواق دارالحفاظ

«دارالحفاظ»، در اصل به معنی "خانهٔ حافظان" می-باشد. در آستان قدس، رواقی در جنوب حرم مطهر قرار دارد که قاریان و حافظان قرآن در آن‌جا قرآن می‌خوانند و از آثار گوهرشاد آغا زوجهٔ شاهرخ تیموری، بانی مسجد گوهرشاد است (کبیری، ۱۳۳۶: ۳۸). این رواق اکنون محل عبادت و زیارت آقایان است و همان گونه که از نام آن پیداست مراسم خاص قرائت قرآن و خطبهٔ مخصوص حفاظ آستان مقدس در این رواق انجام می-گیرد (عالم‌زاده، ۱۳۷۲: ۲۷). از زمان‌های قدیم در این مکان حافظان کلام‌الله مجید هر صبح و شام با حضور خدام، مراسم خطبهٔ با شکوهی را انجام می‌دهند. طول این رواق ۱۸ متر و عرض آن ۸/۶۵ است. آرامگاه عباس میرزا، ولیعهد و نایب السلطنه فتحعلی شاه قاجار در این رواق قرار دارد. دارالحفاظ از بناهای مجلل و جالب توجه آستان قدس رضوی است (مفخم پایان، ۱۳۴۵: ۱۱). این محل به وسیلهٔ گوهرشاد خاتون همان بانوی پرهیزکار ساخته شده و با قطعاتی از سنگ که روی آن آیات قرآنی و گل‌ها و غیره نقش شده، بالا آمده است. در این محل دعا و زیارت‌نامه می‌خوانند و بالاخره زائر در این نقطه به آستانهٔ حرم که هدف مقدس هر مسلمان شیعه-ای است، وارد می‌شود (اللهوردیان طوسی، ۱۳۷۱: ۴۴).

رواق دارالسیاده

«دارالسیاده»، در لغت به معنی «خانۀ بزرگ» مـی‌باشـد. رواق غرب حرم مطهر حضرت رضا (ع) را که بزرگ‌ترین رواق حرم مطهر و از بناهای گوهرشاد آغا زوجه شـاهرخ تیموری است را دارالسیاده گویند که طـول رواق ۳۲/۸۶ متر و عرض آن بین ۱۰-۶ متر متغیر است (مفخم پایان، ۱۳۴۵: ۱۱). علت نامگذاری این رواق به دارالسیاده از آن جهت است که از قدیم محل اجتماع سادات و منسـوبان به خاندان حضرت علی (ع) بوده است.

دارالسـیاده کـه در مغـرب دارالحفـاظ روضـه اسـت، بزرگ‌ترین رواق اطراف حرم است (حسینی، ۱۳۸۹: ۲۹). طول بنا از شـمال بـه جنـوب ۳۳/۸۶ متـر و عـرض آن ۱۹/۳ متـر اسـت (اللهوردیـان طوسـی، ۱۳۷۱: ۴۵). در صفه‌های این رواق، قبر بسیاری از بزرگان و علماء وجود دارد. از جمله قبر حاجی میـرزا حسـین خـان سپهسـالار بانی مدرسه و مسجد سپهسالار تهران و بـاغ و عمـارت مجلـس شـورای اسـلامی تهـران (الهوردیـان طوسـی، ۱۳۷۱: ۴۶). در سـال ۱۳۷۵ ه. ش قسـمتی از شـمال دارالسیاده به مسجد بالا سر افزوده شد تا زائران بیشتری بتوانند در آن محل که به مسجد بالا سر اتصـال دارد، از فیض زیارت بهره‌مند گردند.

رواق دارالشرف

«دارالشرف»، درشمال غربی روضۀ منـوره واقـع شـده و یکی از اماکن قدیمی آستان قدس به مساحت ۱۴۰ متـر مربع است. ایـن بنـا کـه در شـمال دارالسـیاده و شـرق دارالولایه جای دارد، در گذشته به صورت رواق نبوده، اما پس از تغییراتـی، از سـال ۱۳۴۳ه. ش بـه صـورت رواق مستقلی در آمد و دارالشرف نام گرفت. این بنا از شـمال به ایوان طلای صحن انقلاب، از جنوب به دارالسیاده، از شرق به رواق دارالشـکر و از غـرب بـه رواق دارالولایـه متصل و مرتبط اسـت. ازاره رواق تـا ارتفـاع ۱/۶۷ متـر سنگ مرمر است. وجه تسمیه این رواق مشخص نمـی-باشد.

رواق دارالفیض

«دارالفیض»، پشت سر مبارک واقـع و متصـل بـه حـرم مطهر است. به این صورت که صفۀ جنوبی آن (معـروف به صفه شاه طهماسبی) دارای گذرگاهی وسـیع اسـت و در طرفین آن، دو گذرگاه کوچک نیز قرار دارد کـه رواق را به حرم مطهر مرتبط می‌کند و صفه شمالی دارالفـیض که به قرینۀ صفۀ جنوبی است، رواق را بـه توحیـد خانـه ارتباط می‌دهد. همچنین به علت اتصال به توحید خانـه، برخی مورخان بر این عقیده‌اند که ممکن اسـت مرحـوم فیض کاشانی این بنا را همزمان با توحید خانه در دوران صفویه ساخته باشد. در زوایـۀ شـمال شـرقی دارالفـیض راهرو و دارالشـکر اسـت. دارالفـیض ۱۴/۳۰ متـر طـول ۷/۲۰ متر عرض و ۹/۶۰ متر ارتفـاع دارد و مسـاحت آن با محاسبۀفضاهای جانبی به ۱۱۲ متر مربع می‌رسد. وجه تسمیه این رواق نیز علی‌رغم تحقیقات بسیار نویسندگان روشن نشد.

رواق دارالشکر

«دارالشکر»، به معنی "خانۀ سپاسگذاری وثنای جمیـل" است. این رواق در سال ۱۳۴۳-۱۳۴۲ از ترکیـب قرائـت خانه (قرآن خانه) که مربوط به عهد تیموریـان بـود، بـه انضمام بخشی از مسجد بالاسر (مربوط به دورۀ صفویه) و قسمتی از راهروی آن به وجود آمد و دارالشکر نامیـده شد.نقل شده است که خواندن دو رکعـت نمـاز شـکر در بالای سر مبارک حضرت رضا (ع) فضیلت بسیاری دارد. لذا این رواقبه دارالشکرمشـهور گردیـده است.سـه صـفه دراین رواق وجود دارد، از صفه شمالی دو گذرگاه، یکـی رواق را به ایوان طـلای صـحن انقـلاب و دیگـری بـه توحیـد خانـه متصـل مـی‌کنـد. ایـن رواق از شـرق بـه دارالفیض، از غرب به دارالشرف و از شمال به مسجد بالا سر مرتبط می‌شود. ابعـاد دارالشـکر ۸/۵۰ × ۶/۵۰ متـر، ارتفاع آن ۹/۵۰ متر و مساحتش ۷۳ مترمربع است. کـف رواق و ازاره آن تا ارتفاع ۱/۶۷ متر با سنگ مرمر پوشیده شده و در بالای ازاره، سورۀ مبارکۀ «عم» با خـط ثلـث، کتیبه شده است (عالم‌زاده، ۱۳۷۲: ۳۱).

رواق توحید خانه

«توحید خانه»، در اصل به معنی "خانۀ توحید و یکتاپرستی" است. اما در آستان قدس رضوی رواق شمالی حرم مطهر را گویند. عده‌ای معتقدند که کتابخانۀ آستان قدس در ابتدا در این محل بوده و قرآن ها را در آن نگهداری می‌کرده‌اند، لذا به این نام مشهور شده است و یا به قولی محلی است که در آن‌جا خانم‌ها معتکف و به خدای متعال متوسل می‌شدند. البته برخی هم معتقدند که این رواق را مرحوم ملا محسن فیض کاشانی در سال ۱۰۷۲ قمری بنا نهاده است. برخی برآنند که مرحوم فیض در این محل تدریس می‌کرده و به جهت گفتن عبارت طیبۀ لااله الاالله در این مکان و تکمیل اهل ذکر، این رواق به «توحید خانه» شهرت یافته است (عالم‌زاده، ۱۳۹۰: ۸۹). این رواق در سمت شمال حرم مطهر و در جنوب صحن عتیق قرار دارد. در ضلع شمالی پنجرۀ فلزی ظریفی قرار دارد که زوار حضرت رضا (ع) از سوی صحن عتیق در مقابل آن قرار گرفته و به راز و نیاز و زیارت می‌پردازند. طول رواق توحید خانه ۸/۹۰ متر، عرضش ۷/۳۵ متر و ارتفاع آن ۱۵ متر است. کف توحیدخانه، از سنگ‌های مرمر یشم‌نما پوشیده شده است(الهوردیان طوسی، ۱۳۷۱: ۲۸-۲۱).بانی آن ملا محسن فیض کاشانی، معاصر شاه سلیمان صفوی در سال ۱۰۷۲ ه. ق بوده و آینه‌کاری آن توسط میرزا محمد حسن خان سپهسالار صورت گرفته است (مفخم پایان، ۱۳۴۵: ۱۲).

رواق گنبد الهوردی خان

این رواق و گنبد آن از نظر کاشی‌کاری و فن معماری اسلامی و ظرافت و نفاست و زیبایی از شاهکاری معماری دورۀ صفویه است (اللهوردیان طوسی، ۱۳۷۱: ۴۷). بر گرداگرد این رواق، تاریخ ولادت و شهادت امامان معصوم(ع) به همراه بعضی از احادیث معتبر مکتوب می‌باشد. بانی این رواق، الهوردی خان از رجال خوشنام عصر صفوی است (عالم‌زاده، ۱۳۹۰: ۹۰). بنای رواق در ۱۰۱۳ ه. ق آغاز و در سال ۱۰۲۱ ه. ق به پایان رسید. یک سال پس از اتمام رواق، الهوردی خان در شیراز درگذشت. پیکرش را به مشهد حمل و در وسط یکی از صفه‌های جنوبی رواق دفن کردند. بنابراین وجه تسمیه این رواق نیز کاملاً روشن است.

رواق دارالضیافه

«دارالضیافه»، در لغت به معنی "خانۀ مهمان، مهمان خانه و مهمانسرا" و جایی که در آن از میهمان پذیرایی می‌شود، می‌باشد. اما در آستان قدس، رواق شمال شرقی حرم مطهر را گویند. این رواق در سال ۱۳۲۰ ه.ش توسط قائم مقام سادات رضوی مرمت شد و چنان که از نامش پیداست سالن تشریفات و پذیرایی‌های رسمی آستانه بوده است (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۶۹). بنابراین، این رواق از آن جهت دارالضیافه نام‌گذاری شده که سابقاً بعضی از مهمانان آستانه در این مکان پذیرایی می‌شدند. زیرا مجالس پذیرایی آستانه در جشن‌ها و سوگواری‌ها در این رواق برگزار می‌شده است. این رواق از غرب به گنبد الهوردی‌خان، از شرق به صحن نو(آزادی)، از شمال به صحن عتیق (انقلاب) و از جنوب توسط راهرویی به دارالسعاده متصل است. طول دارالضیافه ۱۴متر، عرض آن ۱۰ متر، ارتفاعش ۱۵/۵۰ متر و به طور کلی مساحت آن ۱۶۶ متر مربع است. در چهار طرف آن، چهار صفه وجود دارد که دارای مقرنس-های ممتاز هستند. در وسط سقف دارالضیافه، جهت تامین نور و روشنایی، نورگیری هشت ضلعی تعبیه شده است. دارالضیافه در سال ۱۳۰۱ه. ق توسط مرحوم میرزا شفیع قزوینی به هزینه یک تاجر قزوینی بنا شد و در سال ۱۳۳۶ ه. ق تعمیر، آینه‌کاری و تزئین گردید (عالم-زاده، ۱۳۳۶: ۳۹).

رواق دارالسعاده

«دارالسعاده»، در لغت به معنی "خانۀ خوبی و سرای نیک بختی" است. این بنا یکی از رواق‌های قدیمی و

تاریخی است که در شرق حرم مطهر بعد از رواق گنبد حاتم خانی در امتداد آن و متصل به ایوان طلای صحن آزادی است. این بنا و رواق گنبد حاتم خانی با حدود ۶۰ سانتی متر اختلاف سطح، چنان به هم پیوسته‌اند که به نظر می‌رسد هر دو، یک رواق هستند. بانی این رواق «اللهیارخان»؛ والی خراسان در سال ۱۲۵۱ ه.ق می‌باشد. طول رواق ۱۲ و عرض آن ۱۰ متر است، دارالسعاده از جنوب به قسمت مردانه دارالسرور، از شرق به گنبد حاتم خانی؛ از غرب به صحن نو و از شمال به رواق اللهوردیخان متصل می‌باشد (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۷۲).

رواق گنبد حاتم خانی

در مشرق حرم مطهر رواقی است معروف به گنبد حاتم خانی که به وسیله در نفیسی به حرم مطهر راه دارد. بانی این رواق، وزیر شاه عباس کبیر، جناب «حاتم خان اردوبادی تبریزی» ملقب به «اعتمادالدوله» از نوادگان خواجه نصیر طوسی می‌باشد. وی به سال ۱۰۱۰ هجری قمری برای خود در این جا آرامگاهی ساخت و در سال ۱۰۱۹ ه.ق که در قلعه دمدم فوت کرد در این مکان مدفون شد. از این روی این بنا به گنبد حاتم خانی معروف می‌باشد (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۷۲).

رواق دارالسلام

«دارالسلام» در لغت به معنای "بهشت" می‌باشد. این رواق از سمت مغرب به وسیلهٔ درب طلای نفیسی به دارالحفاظ و از شمال با دو راهرو به گنبد حاتم خانی و از سمت شرقی به وسیلهٔ در طلای بسیار نفیس دیگری به رواق دارالسرور متصل است (اللهوردیان طوسی، ۱۳۷۱: ۴۹). دارالسلام از جمله بناهایی است که اساس آن در زمان گوهرشاد آغا و به دستور او در دو طبقه پی ریزی شد که قسمت فوقانی آن مدتی آسایشگاه خدام معروف به گنبد اپک میرزا و طبقهٔ تحتانی آن انبار فرش بود. در تعمیرات سال‌های ۱۳۳۸-۱۳۳۴ ه.ش پوشش وسط برچیده شد و آسایشگاه به محلی دیگر انتقال یافت. این مکان پس از تعمیر و تزئین به صورت کنونی در آمد و دارالسلام نام گرفت. طول رواق حدود ۲۰ متر، عرض آن ۱۰ متر و ارتفاعش بالغ بر ۹/۵۰ متر و مساحت آن ۲۲۷متر می باشد. ازاره رواق تا ارتفاع ۱/۶۵ متر با سنگ مرمر یشمی پوشیده شده است. دیوارها و سقف این رواق، رسمی بندی و آینه کاری شده‌اند.

رواق دارالسرور

«دارالسرور» در اصل به معنی "خانهٔ شادی و نشاط و جهان دیگر" است که رواق جنوب شرقی حرم مطهر حضرت رضا (ع) به این نام خوانده می‌شود. چون بانی این رواق دالانی «آقای دکتر شادمان» است به تناسب اسم این نایب التولیه، آن را دارالسرور گویند (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۶۳). دارالسرور، بین دارالسعاده و دارالذکر واقع شده و یکی از راه‌های تشرف به حرم مطهر از طریق صحن آزادی (جدید) است.این رواق در غرب صحن نو است که از شمال به دارالسعاده، از جنوب به دارالذکر و دارالعزه،از شرق به صحن آزادی و از غرب به دارالسلام منتهی می‌شود.ابعاد رواق دارالسرور ۲۴/۱۰متر و ارتفاع آن ۴/۸۲ متر است.مساحت این رواق به ۱۰۰متر مربع می‌رسد. کف این رواق و ازاره آن به ارتفاع ۱/۴۵ متر از سنگ مرمر پوشیده شده و از بالای ازاره، سطح تمام دیوارها وسقف آن با آینه‌کاری بسیار زیبا و جالبی زینت یافته است. این بنا در گذشته به صورت چند اتاق بود که ابتدا به عنوان آبدارخانه آستان قدس و آسایشگاه عده‌ای از خدام و پس از آن به عنوان دفتر امور داخلی حرم مطهر استفاده می‌شد. اما در سال-های۱۳۳۸-۱۳۳۴ ه. ش این قسمت‌ها به یک فضای وسیع تبدیل و به رواق دارالسرور موسوم شد (الهوردیان طوسی، ۱۳۷۱: ۱۱).

رواق دارالعزه

«دارالعزه»، در اصل به معنی "خانهٔ عزت، ارجمندی،

کرامت و بزرگواری" است. این مکان تا مدتی قبل، حیاط تشریفات و محل آسایش فراش‌ها و کشیک خانه بود. بین سال‌های ۱۳۴۴-۱۳۴۲ به اهتمام تیمسار سپهبد امیر عزیزی، نایب التولیه وقت، مسقف گردید و تعمیراتی در آن صورت گرفت و رواق دارالعزه نامیده شد. این رواق احتمالاً وجه تسمیه خود را ازبانی آن گرفته است. این رواق یکی از رواق‌های جنوب شرقی روضهٔمنوره است و بین دارالسلام و دارالذکر واقع گردیده است. این رواق در سطحی به ارتفاع ۹۵سانتیمتر از کف دارالسلام قرار دارد که از شمال به دارالسرور،ازجنوب به شبستان مسجد گوهرشاد، از شرق به دارالذکر و از غرب به دارالسلام منتهی می‌شود. طول رواق، بالغ بر ۱۱متر و عرض آن بین ۷/۵۰-۳/۵۰متر متغیر و ارتفاعش۴/۳۵متر و مساحت این رواق ۷۳ مترمربع می‌باشد.کف رواق ازاره، دیوارها و سقف آن که به طور رسمی است،تماماً با آینه-کاری تزئین یافته و در این رواق هیچ کتیبه‌ای نوشته نشده است (مفخم پایان، ۱۳۴۵: ۱۲).

رواق دارالذکر(مدرسه علی نقی میرزا)

«دارالذکر»،یکی از بناهای نسبتاًجدیدالاحداث است که در جنوب غربی صحن نو یا آزادی و جنوب رواق دارالسرور محلی روباز و حیات مانند به طول تقریبی ۱۶ متر و به عرض ۱۴ متر واقع است. رواق دارالذکر در گذشته مدرسهٔ علی نقی میرزابوده و حجرات فوقانی و تحتانی مدرسه اطراف آن قرار دارد که اکنون محل استقرار دفاتر مختلف است. در ضلع جنوبی رواق، گذرگاهی به ابعاد ۴ × ۲/۲۶متربا چند پله وجود دارد که این رواق را به دارالزهد مرتبط می‌کند.دارالذکر که قبلاً مدرسهٔ علی نقی میرزا بوده، پس از احداث صحن آزادی قسمتی از فضای باز جنوب غرب صحن، به صورت مدرسه در آمد. مرحوم احتشام کاویانیانکه خود از خدمه بود، نوشته است :«چون مدرسه در زمین وقفی آستانه بدون مجوزشرعی بود، از ابتدا حالت مدرسه به خود نگرفت. قسمت غربی آن که سالن مدرس{ه} و محل تدریس بود، به آسایشگاه خدام و قسمت فوقانی آن به صورت کتابخانه در آمد و در سال ۱۳۴۳بازسازی و تغییر کاربری یافت و باپوشش جدید سقف، بصورت رواقی جدید در آمد و دارالذکر نامیده شد».

رواق دارالزهد

«دارالزهد» در لغت به معنای "خانهٔ پارسایی" می‌باشد. این رواق یکی از باشکوه‌ترین و زیباترین رواق‌ها است که در جنوب شرقی حرم مطهر و متصل به رواق بزرگ امام خمینی«ره» است. این رواق محل عبادت و زیارت است و شب‌ها مراسم وعظ و خطابه به وسیله وعاظ و روحانیون در آن‌جا برگزار می‌گردد (اللهوردیان طوسی، ۱۳۷۱: ۵۰). دارالزهد از جنوب به رواق امام خمینی«ره»، از شمال به رواق دارالذکر، از شرق به رواق شیخ بهایی و از غرب به راهروی تالار اماکن متبرکه محدود است. این رواق از طریق سه درگاه به مقبرهٔ شیخ بهایی راه دارد. طول دارالزهد ۱۷/۵۰ متر و عرض آن ۱۶ متر، ارتفاعش حدود ۶ متر و مساحت آن ۲۹۰ مترمربع است. ازاره رواق به ارتفاع ۱/۶ متر سنگ مرمر سبز رنگ شده و سطح تمام دیوارها به طرز باشکوهی با آینه آراسته شده است. دارالزهد بین سال‌های ۱۳۵۲-۱۳۵۰ بنا گردیده است. این رواق مشابه تمام رواق‌های دیگر می‌باشد ولی آن چه که باعث حضور زوار در این رواق است، مقبره عالم دانشمند «علامه مهمد تقی جعفری» است (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۶۶).

رواق شیخ بهایی

این رواق از سمت جنوب به صحن امام خمینی، از شرق به دارالعباد و دارالزهد و از شمال به تالار تشریفات متصل می‌باشد. سنگ قبری از مرمر سفید، به ارتفاع ۸۰ سانتی متر، محفوظ در یک جدار شیشه‌ای که دربرگیرنده جسم خاکی عارف و سالک و دانشمند بزرگ «شیخ بهایی» می‌باشد، وجه تسمیه این رواق است (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۶۶).

رواق دارالعباده

این رواق در قسمت شمالی صحن امام خمینی واقع شده است و از طرف مغرب متصل به رواق شیخ بهایی می‌باشد (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۶۶) که محل عبادت و زیارت بانوان می‌باشد (اللهوردیان طوسی، ۱۳۷۱: ۵۰). بنابراین وجه تسمیه این رواق نیز کاملاً واضح و مبرم است.

رواق دارالاخلاص

«دارالاخلاص» کوچک‌ترین رواق روضهٔ منوره است و در غرب حرم مطهر، مقابل مسجد بالاسر و بین سه رواق دارالسیاده، دارالشرف و دارالولایه قرار دارد. مساحت رواق ۳۶ مترمربع و ارتفاع آن ۹/۵ متر است. دارالاخلاص در گذشته به دارالشرف و دارالولایه راه داشت ودر توسعهٔ سال ۱۳۷۳ این بنا جزء شمال دارالسیاده و مسجد بالا سر در آمده است. این رواق در گذشته از دو قسمت تشکیل می‌شد، یکی جنوب آنکه مسجد کوچک و زیبایی به نام «مسجد زنانه بالاسر» بود و محراب آن در حال حاضر موجود است، و دیگری قسمت شمالی رواق که به «محل شمع و چلچراغ» معروف است و در قدیم چلچراغی در آن قرار داشته که محل روشن کردن شمع‌ها بوده و بعداً در توسعهٔ بیوتات در سال ۴۳-۱۳۴۲ دیوار جنوبی محل چلچراغ برداشته شد و رواق دارالاخلاص نام‌گذاری شد.

احداث رواق‌های جدید پس از پیروزی انقلاب اسلامی

رواق دارالولایه

«دارالولایه» یکی از رواق‌های بزرگ حرم مطهر و در غرب روضهٔ منوره، حد فاصل صحن انقلاب و صحن جمهوری اسلامی است که همزمان با صحن جمهوری اسلامی ساخته شده است. ساختن این رواق در سال ۱۳۶۵ آغاز و در سال ۱۳۶۸ پایان یافت.این رواق از شمال به صحن انقلاب، از شرق به رواق‌های دارالشرف، دارالسیاده و دارالاخلاص، از غرب به صحن جمهوری اسلامی و از جنوب به مدرسه‌های پریزاد و دودر و در نهایت به بست شیخ بهایی منتهی می‌شود.زیر بنای این رواق ۱۹۶۵ متر مربع است. کاربری رواق صرفاً عبادی است و در طول سال برنامه‌های متعددی از جمله برگزاری نماز جماعت، سخنرانی و در ماه مبارک رمضان مراسم ترتیلو قرائت قرآن مراسم شب‌های قدر برگزار می‌گردد.

رواق دارالاجابه

این رواق وسیع، بنای زیرین دارالولایه ودرغرب سرداب مطهر وبالا سرمبارک (ع) واقع است. محدودهٔ پنجرهٔ هشتی بالاسر مبارک در ضلع شرقی رواق،بعدازحرم مطهرنزدیک‌ترین مکان به مدفن مقدس امام(ع)است. پروژهٔ ساخت این رواق درسال۱۳۷۶آغاز شد و در اواخر سال ۱۳۷۹ همزمان با عید سعید غدیر افتتاح گردید. فضای دارالاجابه عیناً به سبک فوقانی آن (دارالولایه)با زیر بنای ۱۹۶۵ متر مربع و گنجایش ۲۸۰۰ نفر است. ارتفاع آن حدود ۴متر می‌باشد. در زاویهٔ شرقی رواق، یک هشتی با پنجرهٔ نقره و سقفی به صورت نیم گنبدی که راه ورود به سرداب مطهر امام (ع) است، وجود دارد. وجه تسمیه این رواق مشخص نمی‌باشد.

رواق دارالهدایه

این بنای نوساز از رواق‌های جنوب غربی حرم مطهر است که بین مدرسهٔ دودر و صحن جمهوری اسلامی قرار دارد. دارالهدایه با زیر بنای ۵۳۶ متر مربع از رواق‌های وسیع حرم مطهر است. احداث رواق از سال ۱۳۶۹ آغاز و افتتاح آن در نخستین روز سال ۱۳۷۱ انجام یافت. دارالهدایه از شمال به رواق دارالولایه، از جنوب به رواق دارالحرمه، از شرق به مدرسهٔ دودر و از غرب به صحن جمهوری اسلامی محدود است. در تزئین کتیبه‌های موجود از اسماء الله و آیات و احادیث به صورت گچ با زمینه‌های طرح سنتی استفاده شده است.

این رواق مخصوص کلاس‌های آموزشی قرآن خواهران نیز می‌باشد و در شب‌های ماه مبارک رمضان مسابقات حفظ و قرائت قرآن در آن برگزار ی‌گردد (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۳۷۳).

رواق دارالرحمه

دارالرحمه، در جنوب غربی حرم مطهر، بین بست شیخ بهایی و صحن جمهوری اسلامی، در امتداد رواق دارالهدایه قرار دارد. ساخت این بنا در سال ۱۳۶۹ آغاز شد و در نخستین روز سال ۱۳۷۱ افتتاح گردید. این رواق از شمال به دارالهدایه، از جنوب به کتابخانه مسجد گوهرشاد، از شرق به بست شیخ بهایی و از غرب به صحن جمهوری اسلامی محدود و دارای ۷ متر ارتفاع و ۸۳۱ متر مربع زیربنا است که با معماری تقلیدی از شبستان‌های مسجد گوهرشاد، حجیم‌سازی شده است و نماسازی داخلی آن از زیباترین کارهای هنری و بی-سابقه در اماکن متبرکه می‌باشد. دارالرحمه دارای کاربری فرهنگی است و به فضایی چون نمایش فیلم، ارائه محصولات فرهنگی و مذهبی و ... تقسیم‌بندی شده که در اختیار ادارۀ روابط بین المللی قرار دارد. این رواق تقریباً سالنی اختصاصی جهت پذیرایی از مهمانان خارجی است که با ارائه محصولات فرهنگی و انتشارات و سایر اقدامات فرهنگی، میزبان بیشتر مسلمانان و سایر توریست‌های غیر ایرانی می‌باشد.

رواق دارالحکمه

رواق دارالحکمه، در زاویۀ شمال غربی صحن آزادی واقع شده است. پروژۀ ساخت این رواق از سال ۱۳۷۷ آغاز شد و درسال ۱۳۸۱ پایان یافت. این بنا نیز از دو جهت به صحن‌های انقلاب و آزادی ارتباط دارد. دارالحکمه دارای دوازده ورودی است که از طریق دو مسیر به صحن انقلاب، هشت ورودی به صحن آزادی و دو ورودی دیگر نیز به رواق دارالضیافه و در نهایت به حرم مطهر مرتبط می‌شود. این رواق در دو طبقه و ۱۴۶۸ متر مربع زیربنا ساخته شده و با دوازده ستون بتنی استحکام یافته و نقش قالیچه گره بر سنگ مرمر، زینت بخش این رواق است.

رواق دارالحجه

دارالحجه در زیر صحن انقلاب قرار گرفته و زیربنای این رواق ۶۷۹۹ مترمربع و ارتفاعش ۶ متر می‌باشد. در طرح معماری این بنا، پنجرۀ فولادی در راستای مرقد مطهر حضرت رضا(ع) ساخته شده است. این رواق از طریق رواق‌های دارالاجابه و دارلولایه، گنبد الهوردیخان و دو ورودی فرعی واقع در صحن انقلاب اسلامی قابل دسترسی می‌باشد. رواق دارالحجه دارای ۱۸۲ ستون به ارتفاع ۷ متر می‌باشد. ضلع جنوبی این رواق یک طبقه و ضلع شمالی آن سه طبقه است. به تناسب نامی که برای این رواق انتخاب شده (دارالحجه)، القاب حضرت (عج) و اسماء چهارده معصوم(ع) و حدیث معروف سلسله الذهب و فرازهایی از دعای شریف ندبه و دعای افتتاح، با خط خوش و زیبا نوشته و در قالب کتیبه‌هایی بر دیوارهای رواق نصب شده است. این تزئینات به سبک ایرانی-اسلامی با تکنیک‌های متفاوت اجرا شده است. به منظور فراهم کردن دسترسی آسان به این رواق، سردرهای ساعت و نقاره‌خانه صحن انقلاب اسلامی که قدمتی حدود چهارصد سال و وزن تقریبی هفت هزار تن دارند، تحکیم و مقاوم‌سازی و ورودی‌هایی در زیر آن‌ها تعبیه گردید. لازم به ذکر است که مدفن دو عالم ربانی شیخ قزوینی (در ضلع جنوبی) و شیخ نخودکی (در ضلع شمالی) در این رواق می‌باشد. مهم‌ترین کاربری این رواق، در جشن‌ها، همچون اعیاد شعبانیه و سوگواری‌ها همچون مراسم شب‌های قدر ماه مبارک رمضان و تاسوعا و عاشورا در ماه محرم می‌باشد.

رواق بزرگ امام خمینی (ره)

این رواق همان صحن سابق امام خمینی «ره» است که در مجاورت مسجد گوهرشاد واقع است که از شمال به

تالار تشریفات اماکن متبرکه، رواق دارالزهر، رواق شیخ بهایی، دارالعباده و صحن آزادی ارتباط دارد. در پی افزایش روز افزون زائران و نیاز مبرم به توسعهٔ فضاهای سرپوشیده، طرح تغییر کاربری این صحن به رواق، تصویب شد و عملیات اجرایی آن در اواخر سال ۱۳۸۱ آغاز گردید. این رواق با مساحت ۹۸۴۰ متر مربع و زیر بنای ۱۹۶۸۰ متر مربع، در دو طبقه با سازهٔ بتنی-فلزی احداث گردیده است. این رواق از جنوب به صحن جامع رضوی، از غرب مسجد گوهرشاد،از شمال به حرم مطهر و از شمال غرب به صحن آزادی منتهی می‌شود. در شرق این رواق، تأسیسات و دیوار موزهٔ مرکزی قرار دارد.

صحن

«صحن»، در لغت به معنی "سرای، فضای باز و میدان" می‌باشد. صحن‌های حرم مطهر، محل تجمع مؤمنان و مخلصان حضرتش می‌باشند که در مناسبت‌های ویژه، محل انجام مراسم مذهبی و گاهی محل اقامهٔ نماز جماعت می‌باشند (عالمزاده، ۱۳۹۰: ۱۰۵). در روزهای سوگواری نیز مردم به صورت دسته‌های مذهبی در آن‌جا به عزاداری می‌پردازند. در ادامه به توضیح پیرامون صحن‌ها و بست‌های حرم مطهر امام رضا (ع) پرداخته می‌شود.

صحن انقلاب اسلامی (عتیق، کهنه)

صحن قدیم یا صحن انقلاب یکی از زیباترین و با شکوه‌ترین قسمت‌های حرم مطهر است که در شمال حرم مطهر و بین دو بست شیخ طوسی (بست بالا) و شیخ حر عاملی (بست پایین) قرار دارد (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۰۶). بنا به روایت نویسندهٔ عالم آرای عباسی در سال بیست و ششم سلطنت شاه عباس اول ایجاد شده است (اللهوردیان طوسی، ۱۳۷۱: ۴۱). این صحن بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ به صحن انقلاب نیز مشهور شد. کلمهٔ«عتیق» به معنی "کهنه"بیانگر قدمت صحن می‌باشد و در مقام مقایسه با صحن‌های بعدی به ویژه صحن نو که در زمان فتحعلی شاه قاجار احداث شد، قرار می‌گیرد. این صحن زیبا و باشکوه، در شمال حرم مطهر و بین دو بست بالا و بست پایین، در جهت شرقی- غربی قرار دارد. طول آن ۱۰۵متر و عرضش۶۴/۵ متر است(الهوردیان طوسی، ۱۳۷۱: ۴۰-۳۹).

صحن نو (آزادی)

ساختمان این صحن در زمان «فتحعلیشاه قاجار» به سال ۱۲۲۳ هجری قمری به تصدی «حاج میرزا موسی خان دشتی» و سرکاردار ساختمان «شاهزاده علینقی میرزا» ساخته شده است. طول آن ۸۵ متر و عرضش ۵۱ متر است. در ساختن این صحن، سعی بر آن بوده که قرینه‌ای برای صحن کهنه به وجود آید اما هرگز این صحن توان پهلو زدن به صحن کهنه را ندارد چرا که با همه زیبایی‌هایش نسبت به صحن عتیق عاری از ظرافت‌های هنری است (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۱۸). وجه تسمیه این صحن در مقایسه با صحن عتیق است که بعد از آن ساخته شده، لذا به «صحن نو» معروف گردیده است. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ به آن صحن آزادی نیز گفتند. ایوان غربی صحن نو که به دارالسعاده متصل است، به امر ناصرالدین شاه در سال ۱۲۷۸ ه. ق طلاکاری و تذهیب شد؛ به همین جهت به «ایوان طلای ناصری» هم مشهور است. وسط این صحن یک حوض آب و چهار باغچه وجود دارد.

صحن جمهوری اسلامی

چون ازدحام رو به افزایش خیل مشتاقان مرقد منور امام هشتم و کثرت زائرین حضرتش از یک سو و کمبود اماکن اطراف حرم مطهر از سوی دیگر موجب سلب آسایش زوار می‌گشت، آستان قدس رضوی بر آن شد تا در حد فاصل بست بالا و مسجد گوهرشاد، این صحن را بسازد (اللهوردیان طوسی، ۱۳۷۱: ۴۲). وجه تسمیه جمهوری اسلامی به این دلیل است که این صحن بعد

از پیروزی انقلاب اسلامی و در سال ۱۳۵۷ احداث شده، لذا به این نام مشهور گردیده است.

صحن امام خمینی «ره»(صحن موزه)

این صحن که در زمان نظام جمهوری اسلامی ایران ساخته شده است، به رسم احترام و سپاس از بنیانگذار این نظام به صحن امام خمینی نامگذاری شده است (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۲۹). این بنا از جنوب به فلکۀ جنوبی، از شمال به ایوان جنوبی، صحن نو، کتابخانه، موزه و مقبرۀ شیخ بهایی و تالار تشریفات آستان قدس، از غرب به ادارۀ تشریفات و مسجد گوهرشاد، از شرق به کتابخانه و موزه متصل بوده است (مفخم پایان، ۱۳۴۵: ۴۱). این صحن گاهی به صحن موزه نیز خوانده ی‌شود که وجه تسمیه آن به علت مجاورت این صحن با موزۀ آستان قدس رضوی می‌باشد (عالم‌زاده، ۱۳۷۲: ۵۶). این صحن هم اکنون به رواق بزرگ امام خمینی «ره» شهرت دارد.

صحن قدس

صحن زیبای قدس که بعد از انقلاب اسلامی ایران ساخته شده است، با الهام از مقاومت مردم مظلوم فلسطین در برابر رژیم سفاک اسراییل، با نمادی از مسجد الاقصی در وسط صحن و چهار ایوان بنا گردیده است (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۲۴). این صحن جدیدالاحداث، در حد فاصل صحن امام تا بست «شیخ بهایی» قرار دارد. وسعت آن ۲۵۰۰ متر مربع است. در طبقۀ همکف آن ۲۸حجره به ارتفاع ۶متر و یک ایوان به وسعت ۱۵۰متر مربع که به «ایوان قبله» معروف می-باشد، قرار دارد(ماهوان، ۱۳۷۲: ۱۷). این بنا در واقع تجسم گویایی از نخستین قبله مسلمین است (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۲۴).

صحن جامع رضوی

صحن جامع رضوی با ۱۱۷۵۸۴متر مربع زیر بنا و ۵۵غرفه در جنوب اماکن متبرکه واقع شده که از طریق دو بسط از خیابان‌های امام رضا (ع) و خسروی نو(شهید اندرزگو) ارتباط دارد و از دو سوی شرق و غرب به بست‌های شرقی و غربی راه دارد. علاوه بر این، ورودی-های فرعی نیز صحن جامع را به رواق امام خمینی«ره» صحن قدس و بست شیخ بهایی مرتبط می‌کند. صحن جامع دارای ۳۶۳متر طول و ۱۶۷ متر عرض می‌باشد. به دلیل اهمیت ضلع قبله، ایوان و گلدسته‌های آن از نظر ابعاد بزرگ‌تر از دو ایوان دیگر ساخته شده‌اند.

صحن کوثر

این صحن در زاویۀ شمال شرقی صحن جامع رضوی و جنوب شرقی اماکن متبرکه قرار دارد. زیربنای این صحن ۱۵۲۶۶ مترمربع، مساحت فضای باز آن ۱۰۲۶۸ مترمربع و مساحت غرفه‌هایش ۴۹۵۸ مترمربع است. این صحن از منتهی‌الیه جنوب غربی به صحن جامع، از شمال شرقی به سردر نواب صفوی و از غرب به موزۀ مرکزی و صحن آزادی منتهی می‌شود. سازۀ اصلی این صحن بتنی-فلزی و نمای آن سنگ، آجر و کاشی معرق است. راه یافتن به این صحن از خیابان شهید نواب صفوی، صحن هدایت و صحن جامع رضوی است. وجه تسمیه این صحن مشخص نمی‌باشد.

صحن غدیر

این صحن، با ۱۴۴۱۴ مترمربع زیربنا در ضلع غربی صحن جامع رضوی و جنوب غربی اماکن متبرکه قرار دارد و مساحت فضای باز آن ۹۰۹۲ متر مربع و مساحت غرفه‌های آن ۵۳۲۲ مترمربع است. صحن غدیر از شرق و از جنوب، به صحن جامع رضوی (باغچه مرتفع و

بلوک «بی» غربی)، از غرب به مجتمع تجاری-خدماتی غدیر (سرویس بهداشتی غربی)، از شرق به صحن جمهوری اسلامی و از شمال غربی به سردر شیرازی منتهی می‌شود. وجه تسمیه این صحن نیز مشخص نیست.

صحن هدایت

صحن هدایت با زیربنای ۱۷۹۸۰ مترمربع در ضلع شرقی اماکن متبرکه واقع شده است. فضای باز این صحن ۱۵۱۴۰ متر مربع و مساحت غرفه‌ها ۲۸۴۰ مترمربع می-باشد که از شمال شرق به بنیاد پژوهش‌های اسلامی و سردر بست طبرسی، از جنوب شرق به کوچه ۱۴ متری ساختمان حوزه علمیه، زائرسرا و مقبرهٔ پیر پالاندوز و از جنوب غربی به سردر نواب و ساختمان اداری دانشگاه علوم اسلامی رضوی منتهی می‌گردد. وجه تسمیه این صحن مشخص نیست.

بست ها

فضای بعد از صحن‌ها که به خیابان منتهی می‌گردد «بست»نام دارد. بست در خارج صحن‌ها، حریمی جهت حفظ و حراست ابنیه آستانهٔ مقدس و مأمنی برای زائران به هنگام بروز حوادث و پیش‌آمدها و محلی برای کسب شرایط تشرف و احراز آمادگی‌های لازم برای درک موقعیت حضور و بار یافتن به محضر امام می‌باشد. در چهار جهت اماکن متبرکه، چهار بست وجود دارد که به نام چهار نفر از علماء بر جستهٔ اسلام نام‌گذاری شده است (عالم‌زاده، ۱۳۷۲: ۶۳).

بست شیخ طوسی (بست علیا ، بست بالا)

این بست در غرب صحن انقلاب واقع شده و دارای ۸۶ متر طول و ۳۰ متر عرض است. این بست از سمت شرق صحن انقلاب و سمت غرب به خیابان شیرازی متصل می‌گردد. بست شیخ طوسی، وجه تسمیه خود را از ابو جعفر طوسی معروف به شیخ الطایفه، از ستارگان بسیار درخشان جهان اسلام گرفته است که در فقه و اصل، حدیث و تفسیر و کلام و رجال تألیفات فراوان دارد. به این بست، «بست علیا» یا «بست بالا خیابان» هم می‌گویند که مأخوذ از خیابان عمده و معروف شهر مشهد در سمت شمال غربی حرم مطهر است که در زمان شاه عباس صفوی احداث شده است.

بست شیخ حر عاملی (بست سفلی، بست پایین)

این بست در شرق صحن انقلاب واقع شده است. از غرب به صحن انقلاب و از شرق به خیابان نواب صفوی (پایین خیابان) محدود است و دارای ۱۱۵ متر طول و ۲۹ متر عرض می‌باشد. این بست وجه تسمیه خود را از شیخ محمد بن حسن عاملیمعروف به شیخ حر عاملیگرفته که در سال۱۰۲۳ه. ق در جبل عامل لبنان متولد شده و پس از مهاجرت به ایران، یکی از مشاهیر و دانشمندان شیعهٔ معروف دورهٔ صفوی گردیده است. مقبرهٔ وی در حال حاضر در جوار مبارک حضرت رضا (ع) قرار دارد. این بست را گاهی «بست سفلی» و «بست پایین خیابان» نیز می‌گویند که به علت اتصال به پایین خیابان (سفلی)، بخشی از معبر معروف سراسری که توسط شاه عباس صفوی در قرن دهم احداث شده است، می‌باشد.

بست شیخ طبرسی

این بست، در شمال صحن انقلاب واقع شده و یکی از محل‌های تردد زائران است. از جنوب به صحن انقلاب و از شمال به خیابان طبرسی متصل می‌گردد. دارای ۸۶/۵۰ متر طول و ۲۴ متر عرض می‌باشد. این بست وجه تسمیه خود را از ابو علی بن طبرسی معروف به شیخ طبرسی، از علمای مشهور قرن ششم هجری که دارای مقبره‌ای در باغ رضوان سابق بود، گرفته است. همچنین خیابان طبرسی که از انتهای این بست در جهت شمال شروع می شود، نام خود را از این فقید بزرگوار گرفته است.

بست شخ بهایی (بست قبله)

بسـت شـیخ بهـایی در جنـوب امـاکن مقدسـه و رواق دارالولایه قرار دارد. طول و عرض آن ۳۱/۷۵ × ۱۲۹ متر است. در شمال شرقی بست شـیخ بهـایی، ورودی رواق دارالولایه و راهروی مدرسه دودر و مدرسه پریزاد، ممری برای مسجد گوهرشـاد، آسایشـگاه خـدام و نیـز بخـش روشنایی حرم مطهر قرار دارد و جنوب آن به خیابان دور فلکه محدود می‌شـود (عـالم‌زاده، ۱۳۷۲:۶۵- ۶۴). ایـن بست وجه تسمیه خود را از «بهاءالدین محمـد عـاملی» معروف به «شیخ بهایی»گرفته است. وی دانشمند نامدار قـرن دهـم و یـازدهم هجـری و متبحـر در فقـه، حدیث،نجوم، ریاضـی، هندسـه، طـب و معمـاری فرزنـد حسین بن عبدالصمد بود (زنگنه، ۱۳۸۷: ۴۰).

ایوان

ایوان شمالی (ایوان عباسی)

«ایوان» در لغت به مفهوم "بخشی مسقف از سـاختمان که جلوی آن باز و درب و پنجـره نداشـته ومشـرف بـه حیاط وفضای باز باشد" مـی‌باشـد. ایـوان شـمالی حـرم مطهرحضرت رضا (ع)به ایوان عباسی نیز مشـهور مـی-باشد و دلیل آن این است کـه ایـن ایـوان سـاخته شـده توسط شاه عباس کبیر است (مشـهدی محمـد، ۱۳۸۳: ۱۰۹۶). قسمت خارجی این ایوان به بست شیخ طبرسـی منتهی می‌گردد (عالم‌زاده، ۱۳۷۲: ۵۳). ایـن ایوانـاز آثـار شاه عباس دوم است که در سال ۱۰۵۹ ه. ق ساخته شده و مزین به کاشی‌کاری‌هـای نفـیس اسـت(مفخم پایـان، ۱۳۴۵: ۱۳). ایوان مذکور دارای ۸/۲۰ متر عـرض، ۱۴/۸ متر طول و ۳۳/۵ متر ارتفاع می‌باشد (الهوردیان طوسی، ۱۳۷۱: ۴۰). وجه تسمیه ایوان شمالی نیز به علـت قـرار گرفتن در ضلع شمال صحن عتیق (کهنه) است.

ایوان جنوبی (ایوان نادری، ایوان طلا)

مهم‌ترین ایوان صحن عتیق، ایوان طلا یا ایوان جنوبی است. البته نه از آن جهت که مطلا می‌باشـد و یـا گنبـد طلا بر بالای آن می‌درخشد، بلکه از آن نظـر کـه پیکـر پاک و شریف انسانی والا و امامی بزرگـوار در زیـر ایـن گنبد در دل و سینهٔ تمامی انسان‌ها جا دارد. این ایوان از ساخته‌های «امیر علیشیرنوایی» است. ایـن ایـوان دارای چهار درب طلاکاری شده مـی‌باشـد (مشـهدی محمـد، ۱۳۸۳: ۱۰۷). بنابراین احتمالاً دلیل شهرت این ایوان بـه ایوان طـلا، مطـلا بـودن ایـن ایـوان باشـد.. همچنینـاز آنجایی که در ضلع جنوبی صـحن عتیـق (کهنـه) قـرار دارد، به ایوان جنوبی شهرت یافته است.

ایوان شرقی (ایوان نقاره‌خانه)

این ایوان از ساخته‌های «شـاه عبـاس صـفوی»، در آن هنگام که امر به تعریض و تـرمیم صـحن کهنـه نمـود، می‌باشد. ایوان نقاره‌خانه به طول ۱۸/۲ متر و عرض ۷/۸ متر و ارتفاع ۲۶ متر ساخته شده است. به دلیل آن که در بالای ایوان، بنای زیبای نقاره‌خانـه سـاخته شـده اسـت، بدان ایوان نقاره‌خانه گویند. اما داستان نقاره ایـن اسـت که گویند بـه سـال ۸۰۶ هجـری قمـری «بـابر» پسـر «بایسنقربن شاهرخ» از هرات به زیارت امام آمد و برای سلامتی خود که بیمار شده بود در آستانهٔ مبارکه معتکف گردید. در آن هنگام برای تجلیل از مقام امام هشتم (ع) یا شاید هم برای اعلان حضور خود در شـهر دسـتور داد که نقاره‌ای بر پا کنند و نوبت زنند. از آن به بعد به رسـم دربارهـای سـلاطین نوبـت زدن (نقـاره زدن)، در دربـار «سلطان امام علـی ابـن موسـی الرضـا علیـه السـلام» مرسوم گردید و هنوز پیش از طلـوع و غـروب آفتـاب و اعیاد مذهبی و شب‌های ماه مبارک رمضان به جزء ایـام سوگواری صدای دلنشین و غریـب نـواز آن بلنـد اسـت (مشهدی محمـد، ۱۳۸۳: ۱۱۳). همچنـین وجـه تسـمیه ایوان شرقی به این علت است که در ضلع شرقی صحن عتیق (کهنه) قرار دارد.

ایوان غربی (ایوان ساعت)

این ایوان که به امر «شاه عباس صفوی» به وجود آمده است به خاطر ساعتی که در بالای آن نصب است به ایوان ساعت نیز معروف است. اولین ساعت را به سال ۱۳۱۹ هجری قمری مطابق با ۱۲۷۸ هجری شمسی به دستور مظفرالدین شاه قاجار بر روی ایوان غربی صحن، نصب کردند ولی در سال ۱۳۳۶ یک ساعت دیگر که آن را از قبل در سال ۱۳۲۷ هجری شمسی از انگلستان خریداری نموده بودند، به جای ساعت قدیم نصب کردند (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۱۱). این ایوان در شرق بست شیخ طوسی واقع و متصل به آن است. این سردر تاریخی در اصل دو ایوان دارد؛ یکی ایوان داخلی (طرف صحن) و دیگری ایوان خارجی (طرف بست شیخ طوسی که هر دو قسمت این سردر مملو از کاشی‌های معرق است که بر آن‌ها کتیبه‌هایی مرقوم است) (ماهوان، ۱۳۷۲: ۱۷). وجه تسمیه ایوان غربی به این علت است که در ضلع غربی صحن غربی صحن عتیق (کهنه) قرار دارد.

نقاره خانه

نقاره‌زنی در ایران دارای پیشینهٔ تاریخی بوده و نخستین بار از عهد دیلمیان شروع شده است. نقاره زدن در حرم مطهر امام رضا (ع) در زمان حاضر همه روزه قبل از طلوع آفتاب و عصرها قبل از غروب خورشید، و در ماه مبارک رمضان قبل از اذان صبح و در اعیاد مذهبی و مواقعی که بیماری شفا می‌یابد، انجام می‌شود. البته در زمان‌های قدیم علل دیگری نیز برای نقاره زدن وجود داشت که امروزه دیگر مرسوم نیست. نقاره‌خانه که جزئی از ساختمان حرم مطهر است، در سردر شرقی صحن عتیق (انقلاب) قرار دارد و کارکنان نقاره‌خانه که به نقاره‌چی شهرت دارند، این شغل را موروثی از پدر به فرزند انتقال می‌دهند. وسایل نقاره‌زنی حرم مطهر امام رضا (ع) شامل طبل‌ها و کرنا است.

سقاخانه(حوض اسمال طلا)

سقاخانه جایی است که در آنجا آب برای تشنگان ذخیره کنند و آنجا را متبرک دانند. این سقاخانه در وسط صحن انقلاب قرار دارد و معروف به سقاخانه طلاست. این سقاخانه هشت ضلعی است که ازاره آن از سنگ مرمر و سف آن به شکل گنبدی است که سطح خارجی آن طلاکاری و امروزه تجدید بنا شده است (اللهوردیان طوسی، ۱۳۷۱: ۴۰). این سقاخانه که مردمان، تبرکاً آب آن را در کاسه‌های مسی با نشان دادن دست به یاد پنج تن آل عبا علیهم‌السلام می‌نوشند، از ورقه‌های نازک طلا پوشیده شده است و از یادگارهای نادرشاه افشار می‌باشد (مشهدی محمد، ۱۳۸۳: ۱۱۶) و به همینعلت آن را «سقاخانه نادری» نیز می‌گویند. سنگاب مرمر آن را به دستور نادر شاه از شهر هرات آورده‌اند. آجرهای طلایی که با آن‌ها کتیبهٔ سقاخانه نوشته شده، توسط آقای اسماعیل طلایی ساخته شده است. بنابراین، سقاخانه امروزی به نام این هنرمند شهرت یافته است. این سقاخانه در سال ۱۳۴۷ تجدید بنا شده است (ماهوان، ۱۳۷۲: ۱۶).همان گونه که از اسم سقاخانه یا حوض اسماعیل طلایی بر می‌آید،در ابتدا حوض آبی داشته که بعد از لوله‌کشی آب، حوض‌هاجای خود را به سقاخانه داده است.

ساعت

در بالاسر ایوان غربی، ساعتی نصب شدهکه در زیر آن، گنبد کوچک و ظریفی بنا شده است و چهار صفحه دارد و از چهار طرف شهر دیده می‌شود (الهوردیان طوسی، ۱۳۷۱: ۴۰). ساختمان این ساعت، در زمان مظفرالدین شاه احداث شده است (ماهوان، ۱۳۷۲: ۱۷).

گلدسته‌ها

یکی از ویژگی‌های اماکن مقدس اسلامی وجود مناره (گلدسته) می‌باشد. «گلدسته» در اصطلاح معماری، به

"منارۀ پیوسته به مسجد و بقعه" می‌گویند.

در واقع، مناره یا گلدسته، جایی است که در آن اذان گفته می‌شود و مردم از آن به نماز دعوت می‌شوند. در لغت، «مناره» یا منار یعنی "جای نور و روشنایی" و در اصطلاح؛ بنایی است بلند که از قدیم بر فراز ایوان اصلی مسجدها، زیارتگاه‌ها و مدارس دینی متداول بوده و از آن برای پرتوافکنی و اذان گویی استفاده می‌شده است (عالمزاده، ۱۳۹۰: ۵۰). در قسمت فوقانی گلدسته‌ها جایگاهی برای مؤذن وجود دارد. اذان گویان خوش آواز از مردان شهر مشهد و زوار در سحر و بامداد و ظهر و شام در شب‌های ماه مبارک رمضان به اذان و مناجات با الحان و نغمات دلنشین و با کلمات و اشعار روح‌انگیز مذهبی می‌پردازند (اللهوردیان طوسی، ۱۳۷۱: ۳۹- ۳۸). دو گلدستۀ قدیمی حرم مطهر حضرت رضا (ع) شکل ویژه‌ای دارند و شبیه سایر مناره‌های مساجد یا اماکن متبرکۀ دیگر نیست. زیرا مناره‌های سایر اماکن متبرکه معمولاً در دو طرف ایوان و دو طرف گنبد ساخته شده‌اند، ولی این گلدسته‌های طلا یکی نزدیک گنبد، بالای ایوان نادری در جنوب صحن انقلاب و دیگری به فاصلۀ نسبتاً زیادی در شمال صحن انقلاب بر فراز ایوان عباسی قرار دارد. منارۀ نزدیک گنبد، از شاه طهماسب اول صفوی است. ارتفاع آن ۴۰/۵متر و پیرامون آن۱۳متر است. منارۀ دیگر که بر بالای ایوان عباسی قرار دارد، در زمان نادر شاه (۱۱۵۴ه. ق) ساخته شده است (سعیدیان، ۱۳۷۷: ۵۳۹).

مسجد گوهرشاد

بانی و بنیان‌گذار جامع گوهرشاد شهبانوی نیکوکار و خیراندیش ملکه گوهرشاد خاتون همسر میرزا شاهرخ پسر تیمور گورگانی به سال ۷۹۶ش ۸۲۰ق می‌باشد که در دوران زندگانی خود خدمات ارزنده‌ای به عالم اسلام و مسلمین نمود. این بانوی نیکوکار علاوه بر مسجد گوهرشاد بناهای خیریۀ دیگری از قبیل مسجد، مدرسه و خانقاه در هرات ساخته که هنوز به نام گوهرشاد شهرت دارد (ماهوان، ۱۳۸۳: ۵۰۶). بنابراین وجه تسمیۀ آن نام خود بانی آن است. این مسجد در جنوب ساختمان حرم مطهر قرار گرفته و متصل به آن می‌باشد. چنان که در هرات نیز مسجد و مدرسه با شکوهی به فرمان وی ساخته شده است. نام بانی در دو جا در روی کاشی بسیار نفیس معرق نوشته شده است. یکی در کتیبۀ ایوان مقصوره به خط فرزند خطاط و هنرمندش بایسنقر میرزا و دیگر در دیوار رو به قبله ایوان رواق دارالسیاده (اللهوردیان طوسی، ۱۳۷۱: ۵۲).

مسجد پیرزن

در وسط مسجد گوهرشاد و در محل حوض فعلی مسجد، در قدیم سردرهای طاق‌نمای کوتاه سنگی متعددی وجود داشت که فضای وسط صحن مسجد محصور در ستون‌های سنگی به مسجد پیرزن معروف بود.می‌گویند: وقتی که گوهرشاد مسجد را می‌ساخت در همان محل خانۀ پیرزنی بوده که به فروش آن راضی نشد و گفت خودم بانی می‌شوم و خانه‌ام را برای مسجد وقف می‌کنم و منزلش را با چاه آب آن وقف مسجد نمود که این محل اکنون به حوض مسجد تبدیل شده است و بنیان‌گذاران آن از قدیم آن محل را به نام مسجد پیرزن در وسط مسجد گوهرشاد، تا اوایل دهه ۱۳۲۰ش همچنان حفظ کرده بودند (ماهوان، ۱۳۸۳: ۵۰۷).

فهرست منابع

الهوردیان طوسی، حسن.(۱۳۷۱)، **سفر به خراسان،مشهد**: کتابکده.

حسینی، سید محسن.(۱۳۸۹)، **خراسان ابنیه و مشاهیر**، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.

سعیدیان، عبدالحسین.(۱۳۷۷)،**سرزمین و مردم ایران**، تهران: علم و زندگی.

سعیدی رضوانی، عباس.(۱۳۴۴)، **جغرافیای شهر مشهد**، مشهد: دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد.

رهنما، محمد رحیم.(۱۳۹۰)، **شناسایی و وجه تسمیه معابر، محلات و اماکن عمومی بافت قدیم شهر مشهد**، مشهد: سخن گستر.

زنگنه قاسم آبادی، ابراهیم.(۱۳۸۷)، **مشاهیر مدفون در حرم رضوی**، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.

عالم زاده، بزرگ.(۱۳۷۲)، **راهنمای حریم رضوی (تاریخ مختصر اماکن متبرکه)**، مشهد: اداره امور فرهنگی آستان قدس رضوی.

عالم‌زاده، بزرگ.(۱۳۹۰)، **حرم رضوی به روایت تاریخ**، مشهد: آستان قدس رضوی.

قصابیان، محمدرضا(۱۳۸۹)، **راهنمای جامع شهر مشهد، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.**

کبیری، عبدالرحیم.(۱۳۳۶)، **آثار تاریخی و باستانی مشهد، مشهد: فرهنگ خراسان.**

مفخم پایان، لطف الله.(۱۳۴۵)، **راهنمای شهر مقدس توس، انجمن جهانشاهی (جغرافیایی) خراسان**، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.

ماهوان، محمود.(۱۳۷۲)، **راهنمای مشهد**، مشهد: ماهوان.

ماهوان، احمد.(۱۳۸۳)، **تاریخ مشهدالرضا (ع)**، مشهد: ماهوان.

مشهدی محمد، عباس.(۱۳۸۳)، **مشهدالرضا علیه السلام**، تهران..

The etymology of the names of some of the blessing places of "Imam Reza's Haram"

Aida Firoozian Pour Esfahani[1], Ailin Firoozian Pour Esfahani[2], Ebrahim Mojarad Kahani[3]

Abstract

Names have always been very important to humans and the naming of places, towns, cities, countries and people has social and cultural basis. Naturally people are looking to find the origins of place names.

A toponymist is one who studies toponymy. According to the Oxford English Dictionary, the word "toponymy" first appeared in English in 1876; since then, toponym has come to replace "place-name" in professional discourse among toponymists.

The names of many places cannot easily be interpreted or understood; they do not convey any apparent meaning in the modern language of the area. This is due to a general set of processes through which place names evolve over time, until their obvious meaning is lost.

Although the origin of many place names is now forgotten, it is often possible to establish likely meanings through consideration of early forms of the name. Some general conclusions about the nature of place names, and the way in which place names change, can be made and are examined in this article. So, this article focuses on the origins of some place names of the Holy Shrine.

Keywords

Haram, Monument, Grave, Dome, Porch, Courtyard.

[1] Faculty member of International University of Imam Reza (AS)

[2] MA in linguistics degree Ferdowsi University of Mashhad

[3] Student Teaching Persian to non speaking American International University of Imam Reza (AS)